

Валентина Фурса

СЛОВОЗМІННА ПАРАДИГМАТИКА ІНШОМОВНИХ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

У статті на основі диференційних критеріїв виокремлено й систематизовано типи словозмінних парадигм іншомовних невідмінюваних іменників у сучасній українській мові, указано на семантичні та формальні ознаки таких іменників, визначено лексичне наповнення парадигм.

Ключові слова: невідмінювані іменники, словозмінна парадигма, грамема, нульова відміна, відмінок, плюративи, рід, сингулятиви, словозміна.

Морфологічна парадигматика на сучасному етапі активно розвивається як у загальнотеоретичному, так і в прикладному аспектах. Вона тісно пов'язана з граматичними категоріями, що обіймають єдиним граматичним значенням декілька взаємопротиставлених і формально виражених родових значень та реалізуються в системі форм, тобто в парадигмі. Морфологічні парадигми мають свої характерні риси: 1) наявність стабільної частини (основи, кореня), яка вказує на тотожність лексеми в усіх її граматичних видозмінах; 2) фіксація точного переліку її (лексеми) компонентів-словоформ, що надає парадигмі статусу закритого класу форм; 3) однозначна відповідність кожного компонента-словоформи парадигми й пов'язаного з ним спеціального форманта; 4) закріплений порядок розташування компонентів-словоформ парадигми [5, 40].

Морфологічні парадигми мають свою структуру, яка визначається інвентарем морфологічних категорій, що характеризують кожну частину мови. Зокрема, це категорії роду, числа та відмінка, істот/неістот іменника, співвідносні з іменниковими категорії роду, числа та відмінка прикметника, дієслівні категорії часу, виду, способу, особи, числа, значення яких переважно виражається флексією [3, 24]. Відмінності в структурі морфологічних парадигм кожної частини мови визначаються також різною кількістю членів граматичної категорії (грамем).

Парадигми змінних лексико-граматичних класів як особливий об'єкт класифікують й систематизують за словозмінними типами на основі подібності флексій, граматичних значень морфологічних категорій, характерних для певної частини мови, наявності чи відсутності паралельних форм, конкретної семантики слів, тотожності всіх

словозмінних форм, тобто виникнення нульових парадигм, участі префіксальних чи суфіксальних морфем у творенні нових форм слова, однотипності акцентних парадигм, утворення нетипових парадигм, однотипності морфологічних змін (найчастіше — чергування голосних і приголосних фонем), наявності суплетивних форм тощо.

Парадигми слів однієї частини мови мають однакове внутрішнє упорядкування та набір закінчень для одного типу відмінювання чи дієвідмінювання. Словозміна іменників сучасної української літературної мови репрезентує семичленну семантико-синтаксичну категорію відмінка — називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і кличний відмінки, двочленну категорію числа — однина і множина, класифікаційну категорію істот/неістот. Якщо структура іменникових парадигм визначається категорійними значеннями іменника та кількістю членів граматичної категорії, то критерієм виділення загальної сукупності парадигм іменника певної відміни, групи є різна морфологічна реалізація окремих членів категорії — грамами називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого й кличного відмінків, грамами однини чи множини, істот/неістот, засобами вираження яких є флексія, оскільки в українській мові та сама флексія має ряд категорійних значень.

Система відмінювання іменників сучасної української мови охоплює шість відмін — традиційно виділювані чотири відміни, V відміну утворюють іменники прикметникового походження, які зберігають ті самі флексії, що й у прикметників, VI відміну формують невідмінювані іменники. Два останні граматичні класи іменників виділено на підставі властивих їм загальноіменникових граматичних характеристик — категорій роду, числа й відмінка, істот/неістот, що мають морфологічне вираження. Специфіка іменників VI відміни полягає в тому, що “вони, з семантичного боку не становлячи відособленого граматичного явища, входять до своєрідного ...граматичного підкласу з морфологічного погляду” [5, 111], характеризуються омонімічними відмінковими формами однини і множини, наявністю нульової флексії при словозміні, тобто ці іменники “морфологічно належать до відміни з нульовою флексією”, або іменникової нульової відміни [4, 75].

Мета пропонованої статті — виокремити та схарактеризувати словозмінні парадигми іншомовних невідмінюваних іменників. Її наукова новизна полягає в тому, що це перша спроба в українській граматиці систематизувати парадигми відмінювання зазначених одиниць за кількома диференційними критеріями: 1) спільністю відмінкових закінчень однини й множини; 2) класифікаційною морфологічною категорією роду; 3) семантикою; 4) акцентними особ-

ливостями; 5) морфологічними змінами; 6) орфографією. Зауважимо, що з-поміж цих критеріїв визначальним для іменників нульової відміни з омонімічними флексіями є класифікаційна категорія роду, що виражається за умови, якщо вони вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з іншими словами в структурі словосполучення або речення, зокрема з атрибутами та формами минулого часу дієслів.

На підставі зазначених критеріїв у сучасній українській мові невідмінювані іменники нульової відміни об'єднано у вісім парадигм: чотири повні та чотири неповні.

До першої повної парадигми належать невідмінювані субстантиви-апелятиви чоловічого роду. За семантикою ці іменники розподілено на три підгрупи: 1) назви осіб чоловічої статі: *гідальго, греф'є, гуру, денді, ефенді, імпресаріо, кабальєро, кадї, казі, каудильйо, квазімодо, кітароне, комільфо, круп'є, кулі, кулісьє, куртьє, кутюр'є, кюре, маєстро, макі, мафіюзі, мачетере, мачо, мікадо, падке, папараці, порт'є, рамолі, рантьє, ранчеро, ребе, рефері, сек'юриті, тифозі, торе-ро, хаджі, чичероне, шансон'є, якудза, янкї, япі* тощо; 2) назви фаунонімів: *агамі, ара, арні, боа, буфало, гризлі, ему, жако, зебу, какаду, карибу, лорі, маго, макі, марабу, нанду, поні, сапажу, фіфі, фламінго, шимпанзе* та ін.; 3) назви неживих предметів: *кабукі, кавасакі, мачете, комбі, луї, наргіле, романсеро, саламурі, сантурі, чангі* тощо.

Друга повна парадигма об'єднує невідмінювані іменники-апелятиви жіночого роду, що є назвами: 1) осіб жіночої статі: *емансипе, інженю, камер-фрау, капокоміко, леді, мадам, міледі, міс, місіс, містрис, пані, пері, фрау, фрейлен, фрекен, фру* тощо; 2) фаунонімів: *батерфіш, гурамі, івасі, ківі, окапі, путасу, цеце, чау-чау* тощо; 3) неживих предметів: *авеню, альма-матер, бере, настіччо, страдиварі, фейхоа, штрассе* та ін.

Третій тип нульових парадигм репрезентують невідмінювані іменники з омонімічними відмінковими формами, які зафіксовані в словниках української мови як грами чоловічого й жіночого роду, зокрема: 1) назви осіб: *візаві, зомбі, конферансьє, парвеню, протеже, ультра, фольксдойче, хіні (gini)*; 2) назви фаунонімів: *альпака, амхара, бібабо, гну, гуанако, гупі, динго, кенгуру, колі, колібрі, окапі, рамбульє* тощо.

Четверту нульову парадигму утворюють невідмінювані субстантиви середнього роду, які є назвами: 1) рослин: *авокадо, алое, какао, каланхое, катеху, квебрахо, манго, мате, сорго* та ін.; 2) будівель та частин площі: *ательє, бістро, бунгало, депо, іглу, кабаре, інтернет-кафе, казино, кафе, купе, медресе, палаццо, плато, пуєбло, ранчо, фойє, шале, шапіто, шосе* тощо; 3) взуття, предметів одягу, прикрас: *бікіні, боа, болеро, галіфе, кашне, кепі, кімоно, кольє, ман-*

то, матине, сабо, сарі, сомбреро, фередже та ін.; 4) музичних інструментів: банджо, кантеле, концертино, піаніно, пікколо, фортепіано, чембало, чонгурі; 5) засобів пересування та машин: авізо (судно), авто, газодинамо, ландо; 6) предметів хатнього вжитку: бра, гале, канане, саше тощо.

Певна частина іншомовних невідмінюваних іменників сучасної української мови формує неповну, семичленну відмінково-числову парадигму відмінювання. Її мають однинні та множинні іменники, представлені системою форм одного ряду — однини або множини. Сингулятиви виражають значення неозначеної сукупності, колективної єдності, недиференційованого узагальненого поняття, індивідуалізації, а плюративи — роздільно-складної (цільної) множинності, парності [2, 15].

Як відомо, до сингулятивів належать такі основні групи іменників: а) матеріально-речовинні іменники, які називають необчислювані референти (різні речовини, матеріали, хімічні сполуки, продукти харчування, атмосферні явища, продукти життєдіяльності, залишки тощо); б) абстрактні іменники (назви дій і процесів, властивостей і ознак, почуттів, хвороб, наукових термінів); в) власні назви, оскільки вони виступає індивідуальними найменуваннями окремих одиничних денотатів; г) субстантиви зі значенням збірності та сукупності.

Зважаючи на це, невідмінювані іменники, які мають тільки форму однини, об'єднуємо в три неповні відмінково-числові парадигми:

1) загальні (апелятиви) та власні (оніми) іменники чоловічого роду, що номінують: а) іншомовні імена та прізвища, що закінчуються на голосний: *Анрі, Барб'є, Беранже, Буало, Гальвані, Гюго, Данте, Маріо, Тассо, Фірдоусі, Шоу*; б) страви та напої: *бефстроганов, брі, каберне, капучино, рістрето, сапераві, сулугуні*; в) танці, танцювальні форми та фрагменти балету: *бугі-вугі, мамбо, мірзаї, фламенко, хіп-хоп, шимі*; г) барвники: *індантеблау, метилблау, нейблау*; г) географічні об'єкти (острови, півострови, порти, штати): *Абу-Дабі, Аліканте, Бенгазі, Гаїті, Кіпрі, Мануту, Огайо, Сомалі, Таїті, Теннессі, Хоккайдо*; д) вітри: *майстро, памперо, сироко, торнадо* тощо;

2) невідмінювані загальні (апелятиви) та власні (оніми) іменники жіночого роду, зокрема: а) назви хвороб: *бері-бері, мільдію*; б) назви різноманітних мов і діалектів: *архара, банту, гінді, гіндустані, есперанто, зулу, йоруба, канурі, кечуа, комі, майя, мунда, пехлеві, пушту, сомалі, суахілі, урду, хауса* тощо; в) назви географічних об'єктів (держави, річки, гори): *Ай-Петрі, Арагві, Бангладеш, Вануату, Зімбабве, Конго, Малаві, Малі, Міссурі, Перу, По, Тахо, Бангі, Укаялі, Урарту* та ін.;

3) невідмінювані загальні та власні іменники середнього роду, з-поміж яких виокремлюємо такі підгрупи: а) назви страв та напоїв: *аліготе, безе, віскі, глясе, драже, ескімо, желе, какао, кліко, консоме, лечо, мартіні, мате, монпансьє, праліне, пюре, рагу, соме, суфле, філе, фрикасе, хачапурі* тощо; б) мистецька лексика (театральне, музичне, образотворче мистецтво): *адажіо, алегрето, альфреско, ампуа, анданте, арпеджіо, бельканто, буре, вібратор, кантабіле, крокі, ламенто, ларгето, легато, мецо, ню, паспарту, піано, попурі, престо, реву, ритенуто, соло, сольфеджіо, сопрано, тремоло, туше, фортисимо, фугато* та ін.; в) спортивна лексика: *антраша, дербі, дзюдо, карате, краузе, пенальті, ралі, родео, сальто, самбо, сумо* тощо; г) комерційні та фінансові терміни: *ажіо, альпарі, банко, дамно, делькредере, дизажіо, жиро, інкасо, камбіо, карго, конто, лоро, порто* та ін.; г) юридично-правова лексика: *алібі, вето, досьє, експозе, ембарго, комюніке, модус вівенді, фелоні*; д) лексика розваг, картярських ігор: *бакара, більбоке, бінго, го, ватерполо, доміно, лото, макао, поло, регбі, серсо*; е) назви географічних об'єктів (міста, селища): *Аліканте, Апіа, Баку, Бамако, Бенгазі, Ватерлоо, Делі, Кентербері, Кіото, Локарно, Мануту, Нагано, Нагасакі, Осло, Сакраменто, Сухумі, Тбілісі, Тіксі, Токіо, Торонто, Туапсе, Чарджоу, Чикаго* тощо.

Невідмінювані іменники, що вживаються тільки в множині, формують одну неповну парадигму й мають спільну сему "сукупна множинність". Більшість невідмінюваних плюративів виступає назвами народів, народностей, націй: *адиге, архара, банту, басар-бату, басуто, ваорані, зулу, йоруба, канурі, кечуа, комі, лао, майя, малаві, мансі, марі, маратхі, мунда, мяо, малаямі, мандинго, маорі, пуебло, сомалі, суахілі, суомі, удеге, ханти, хауса* та ін.

Система морфологічних парадигм відображає не тільки словозміни явища, а й поширеність їх у лексичному складі сучасної української мови, тобто лексичне "наповнення" парадигми. Так, з-поміж іншомовних невідмінюваних іменників нульової відміни найбільш продуктивними за кількістю лексичних одиниць є парадигми, репрезентовані іменниками, які мають тільки форму однини. Це пояснюється тим, що більшість з цих одиниць — терміни різних галузей знань, що мають корпоративний характер.

Слід зауважити, що іменники нульової відміни зберігають стабільність у наголошуванні та не виділяють парадигм із морфологічними особливостями.

Отже, словозміна невідмінюваних іменників іншомовного походження сучасної української мови становить розгалужену систему щодо морфологічного вираження грамем іменникових категорій, утворюючи нульову відміну, яка потребує ґрунтового вивчення.

На основі класифікаційної категорії роду та семантичних і формальних ознак невідмінювані іменники об'єднуються у вісім парадигм: чотири повні та чотири неповні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдеева С. Л. Нульова парадигма в сучасній українській літературній мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Вип. 11. — Част. I. — Донецьк: ДонНУ, 2003. — С. 11–20.
2. Алтицева Л. Ю. Функціонально-семантичні параметри іменників з неповною числовою парадигмою: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10. 02. 01/ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — К., 2003. — 20 с.
3. Болюх О. В. Парадигматика іменника // Мовознавство. — 1995. — №4–5. — С. 24–28.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К.: Наук. думка, 1988. — 256 с.
5. Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. — Донецьк: ДонДУ, 1996. — 435 с.
7. Тараненко О. О. Словозіміна української мови. — Nyiregyhaza, 2003. — 199 с.

Valentyna Fursa

Word declinable paradigm of indeclinable nouns-foreign borrowings

In the article on the basis of differential criteria the types of word-declinable paradigms of foreign indeclinable nouns in the modern Ukrainian language are singled out, semantic and formal peculiarities of these nouns are defined, lexical contents of paradigms is determined.

Key words: indeclinable nouns, word-declinable paradigm, zero declension, case, plurals, gender, singulars, word declension.

